

על מנת שלא תשמטני בשביעית ודבר שבממון תנאו קיים

איתא במכות (ג.):

אמר רב יהודה אמר שמואל המלוה את חברו לעשר שנים שביעית משמטתו וכו' איכא דאמרי אין שביעית משמטתו וכו' ואמר ר"י אמר שמואל האומר לחברו ע"מ שלא תשמטני שביעית משמטת. לימא קסבר שמואל מתנה ע"מ שכתוב בתורה הוא וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל, והא איתמר האומר לחברו ע"מ שאין לך עלי אונאה רב אמר יש לו עליו אונאה, ושמואל אמר אין לו עליו אונאה וכו' ה"נ ע"מ שלא תשמטני בשביעית אין שביעית משמטתו, ע"מ שלא תשמטני שביעית שביעית משמטתו.

וקשה, וכי יש מי שחולק ע"ז שכל המתנה ע"מ שכתוב בתורה תנאו בטל? ונראה, שלכו"ע תנאו בטל, אלא שכוונת הגמ' שגם בממון יש דין של מתנה ע"מ שכתוב בתורה. עיין ב"מ (נא.) שתולה הגמ' מחלוקת רב ושמואל באונאה במחלוקת ר"מ ורבנן לגבי תנאי בדבר שבממון אם תנאו קיים או לא. וכאן הגמ' לא הזכירה זאת. ונראה שהגמ' כאן סמכה על הגמ' בב"מ, וזו כוונת הגמ' "לימא קסבר שמואל מתנה ע"מ שכתוב בתורה" היינו משום דזה תלוי האם דבר שבממון תנאו קיים או לא, ואם תנאו קיים אין זה מתנה ע"מ שכתוב בתורה, ומאחר דמתנה על השמטת שביעית הוי כנחשב למתנה ע"מ שכתוב בתורה ותנאו בטל. והגמ' כאן קיצרה במילותיה על סמך הגמ' בב"מ. ונראה שיש כאן כמה שיטות בהסבר הדין שדבר שבממון תנאו קיים, ובהסבר הדין האומר ע"מ שלא תשמטני בשביעית אין שביעית משמטתו.

שיטת רע"א

איתא בפאה (פ"ו מ"א): "אם אמר הרי אני קוצר ע"מ מה שאני שוכח אני אטול יש לו שכחה". מסביר ר"ע מברטנורה דמתנה ע"מ שכתוב בתורה תנאו בטל. מקשה רע"א במשניות, מה צורך לזה הרי אין זה בהלכות תנאים, דמה שייך להתנות על הקצירה, וז"ל:

קשה לי דמה צורך לזה הא תנאי שייך רק שעושה המעשה על תנאי שבאם לא יתקיים התנאי לא יתקיים המעשה וכו', הכא עם מי מתנה ומה שייך לתלות קצירה על תנאי, דאיך שייך לומר דאם לא יתקיים התנאי לא יהיה הקצירה קצירה וצ"ע.

ומסביר רע"א את הגמ' במכות: "ובההיא דע"מ שלא תשמטני י"ל דהתנאי אם תרצה להשמטני יהיו המעות למפרע רק דרך פיקדון". ועל פיקדון אין שמיטה.

לדעת רע"א החוב שבשטר נשאר, אלא שנהפך ממלווה לפקדון.

שיטת הרמב"ם

כותב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פ"ט ה"י):

המלווה את חברו והתנה עמו שלא תשמטנו שביעית הרי זה נשמט שאינו יכול לבטל דין השביעית. התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה ואפי' בשביעית תנאו קיים, שכל תנאי שבממון קיים, ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו התורה שהוא חייב.

וכן מעתיק לשונו השו"ע (חו"מ סז, ט).

מבואר ברמב"ם שמתנה ע"מ שכתוב בתורה תנאו בטל, אבל בממון תנאו קיים, ואין זה משום שהתנאי מפקיע את שמיטת השביעית, אלא משום דהוי התחייבות חדשה על הממון. דאמנם החוב שבשטר נשמט, אך "זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב".

הרמב"ם הוסיף "ונמצא זה חייב עצמו וכו' ", מה שלא הוסיף ביחס לשאר וכסות וביחס לאונאה, משום שכל תנאי שבממון קיים הוא לגבי מחילה כגון שאר וכסות, ואונאה, ובזה פשוט שהתנאי קיים שזה תנאי של מחילה וויתור, משא"כ כאן בשביעית שהשביעית משמטת ופטור הוא מלשלם, א"כ איך יתחייב מחמת דין זה של דבר שבממון תנאו קיים, לכן הוסיף הרמב"ם שיש פה גם התחייבות חדשה "ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב".

בא הקצות וטוען, שכיון שדעת הרמב"ם שזה התחייבות חדשה א"כ הוי מלווה בע"פ, כי את החוב שבשטר השמיטה שימטה.

דהנה השו"ע (חו"מ סז, לח) פוסק ע"פ הטור:

המוכר שטר חוב לחבירו ואח"כ עברה עליו שמיטה אין הלוקח חוזר על המוכר, שהלוקח פשע בעצמו שלא עשה פרוזבול. ואם כבר עברה עליו שמיטה כשמכרו טוענים ללוקח שהמוכר היה לו פרוזבול ואבד.

מביא הקצות (סק"ח) את שאלת הכנסת הגדולה, דהקשה למה לא כתב בעל הטורים דטוענים ללוקח שתנאי היה בין לוה ומלווה שלא ישמטנו בשביעית, והניח בצ"ע.

ותירץ הקצות, וז"ל:

ונראה כיון דאם התנה שלא ישמיטנו שביעית לא מהני דהוי מתנה ע"מ שכתוב בתורה כיון דהתנה על השמיטה גופה אלא באומר ע"מ שלא ישמט הוא חוב זה

דמהני תנאיה דקאי על הלווה וכמ"ש הרמב"ם ושו"ע שנמצא שחייב עצמו בממון שלא חייבתו התורה שהוא חייב, וכיון דתנאי זה לא נכתב בתוך השטר אלא בע"פ הוי התנאי א"כ אינו אלא כמתחייב על פה לפרוע אחר שביעית, ולוקח השטר לא זכה בזה. דהא חוב על פה אינו נמכר אלא במעמד שלושתם, והלוקח לא זכה אלא בשטר במה דכתב ליה קני לך איהו וכל שיעבודיה, וחוב שבשטר נשמט בשביעית, וחוב אחר הוא דנתחייב בתנאי ע"מ שלא ישמט הוא בשביעית וחייב עצמו בממון שאינו חייב, אבל בע"פ, והלוקח לא זכה בזה, משום הכי הוצרך בעל הטורים דטענין פרוזבול דבזה בשטר בתוקפו.

א"כ מבואר בקצות, שכיון שכתב הרמב"ם דהוי התחייבות חדשה א"כ הוי חוב חדש בע"פ ואין זה החוב שבשטר. ונפק"מ להלכה שלא יהיה בזה דיני מלווה שבשטר לגבי משועבדים, יורשים וכד', אלא הוי חוב חדש של מלווה בע"פ (ולרע"א יהיה זה מלווה בשטר דהחוב נשאר אותו חוב). לכן אומר הקצות שהלוקח לא זכה בזה, דהוא קנה רק את החוב שבשטר, ואת התנאי - ההתחייבות החדשה - לא קנה, שחוב ע"פ אינו נמכר אלא במעמד שלושתם. ולכן כתבו הטור והשו"ע דטענין פרוזבול היה ואבד.

ונראה, דלכא' יש סתירה בקצות.

דהנה הרי"ף השמיט את ההלכה של מלווה לחברו לעשר שנים, והקשו עליו מדוע השמיטו (עין בעה"מ).

הקצות (סימן סז, סק"ג) כתב ליישב את הרי"ף. הנמ' מביאה שני איכא דאמרי האם המלווה את חברו לעשר שנים שביעית משמטת דסוף אתי לידי לא יגוש, או שאין שביעית משמטת דהשתא מיהא לא קרינן ביה לא יגוש.

שואל הקצות:

ולכא' קשה, תיפוק ליה כשמלווה לעשר שנים הרי התחייב עצמו לפרוע לעשר שנים, ולא גרע מתנאי ע"מ שלא תשמטני בשביעית דאין בו משום מתנה ע"מ שכתוב בתורה משום דיכול לחייב עצמו בדבר שבממון, ואפי" ככתב בשטר לשון פיקדון מהני שלא ישמט וכמ"ש הרמ"א סעיף ט' דהוי"ל כמו תנאי שלא ישמטנו בשביעית, ומכ"ש זה שחייב עצמו לעשר שנים.

ומיישב הקצות, דשמואל לשיטתו בב"מ (נא:): דטעמא דיכול להתנות שלא יהיה אונאה ולא הוי מתנה ע"מ שכתוב בתורה משום דמי יימר דאית ביה אונאה. והקשו בתוס' שם (ד"ה אבל), דא"כ מאי פריך במכות (ג:): שביעית על אונאה הא גבי אונאה לא ידע דעקר. ותירצו, דבשביעית נמי לא ידע דעקר דשמא יפרע לו קודם שביעית. וא"כ לפי"ז גבי מלווה

לעשר שנים אי לאו דלית ביה משום לא יגוש הוי שמטיה משמטתו ולא מהני התנאי כיון דודאי עקר כיון שהתנה בפירוש לאחר עשר שנים.

וכל זה לשמואל, אבל רב סבירא ליה (שם) דהמתנה ע"מ שלא יהיה בו אונאה תנאו בטל, ולשיטתו אנו מחלקים בין שביעית לאונאה, דאונאה לא ידע דמחיל, אבל שביעית ידע דשביעית הוא ומחיל (עיין רמב"ם מכירה פ"ג ה"ג), וא"כ לרב דק"ל כוותיה אפילו ודאי קא עקר כיון דידע ומחיל מהני, א"כ מלווה לעשר שנים לא גרע מתנאי שלא ישמיט בשביעית וכ"ש הוא כיון שהתחייב לפרוע אחר שביעית וידע ומחיל.

ולכן הר"ף השמיט את המימרא דשמואל במלווה לעשר שנים, דכבר פסק בב"מ (לא. בדפי הר"ף) כרב דמהני תנאי, וא"כ מלווה לעשר שנים לא גרע מתנאי. עכת"ד הקצות.

וקשה, הרי הקצות (בס"ק ח) כתב דהמלווה לעשר שנים הוי דין של מלווה בע"פ ואין זה אותו חוב שבשטר החוב אלא התחייבות חדשה והוי כדין מלווה ע"פ, וא"כ מה מקשה (בס"ק ג) דתיפוק ליה במלווה לעשר שנים דהוי כמתנה שלא תשמטנו בשביעית הרי אז יהיה זה מלווה ע"פ ולא מלווה בשטר, וזו נפק"מ גדולה, וא"כ שפיר פליגי אם במלווה לעשר שנים אין שביעית משמטת מעיקר הדין דאע"ג דלבסוף אתי לידי לא יגוש השתא מיהא לא קרינא ביה לא יגוש וא"כ הוי מלווה בשטר, משא"כ בתנאי הוי חוב חדש ומלווה ע"פ?

וני"ל, דהקצות סובר שאם היה תנאי בע"פ אז היה זה כמלווה ע"פ, אבל במלווה לעשר שנים וכתב כן בתוך השטר שמלווהו לעשר שנים (כולל התאריך) הוי זה כאילו התנאי כתוב במפורש בתוך השטר ונחשב כמלווה בשטר.

שיטת הרמב"ן

השטמ"ק בב"מ (עט: ד"ה הכא) מביא מהרשב"א שדן מה דין המוכר קרקע ועושה תנאי ע"מ שלא תצא ביובל, וז"ל הרשב"א:

ואני תמה וכו' ובמתנה שלא יחזור ביובל כדרך שהוא מתנה בשמיטה אלא מכאן נראה לי, דלכולי עלמא אין תנאי מועיל ביובל, שאין אדם מתנה על מה שאינו שלו שכן כתוב ביובל "והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ". וכבר דנתי עליה בפני הרמב"ן ז"ל ודחה.

לכא' אם נאמר כרמב"ם שהסיבה שמועיל תנאי בשביעית משום דהוי התחייבות חדשה זה אינו טעם טוב ליובל. דאם הוי התחייבות חדשה לתת לו השדה שיצאה לבעליה ביובל

אז כשמגיע יובל הוי כמוכר או נותן לו השדה כעת בשנת היובל דאינה נמכרת ואינה ניתנת וכפסק הרמב"ם בהלכות שמיטה (פ"יא הי"א והי"ט), וא"כ לא שייך להתנות בזה ע"מ שלא תצא ביובל.

ועיין רמב"ם בסהמ"צ (ל"ת רכז) שכתב:

והמצוה הרכ"ז היא שהזהירנו שלא למכור אחוזתנו בא"י מכירה קיימת, והוא אמרו "והארץ לא תמכר לצמיתות".

ומוסיף הרמב"ן (שם):

וראיתי לרב בחיבורו הגדול שמתנין ביובל ע"מ שלא יחזירנו ביובל כדרך שאמרו בשביעית, ואם היה על המוכר מניעה שלא תמכר לצמיתות לא היה יכול להתנות זה בשום עניין. והמובן בלאו זה מדברי בעל ההלכות שאינו מניעה כלל (עיי"ש).

וכותב ע"ז המגילת אסתר:

ומה שאמר עוד שראה לרב שכתב שמתנין ביובל ע"מ שלא תחזירנו ביובל, הנה אנכי לא מצאתיו כתוב בספרו. ולפי דעתי כי הוא טעות נפל בספר אשר הגיע ליד הרמב"ן. כי מאחר שכתב בלאו זה הוא מניעה שלא ימכר לצמיתות היאך אפשר שיחזור ויסתור דבריו באומרו שמתנין ביובל שלא תחזור אליו ביובל והרי קא עבר על לאו זה.

ואכן, לנ"ל מובן מדוע טוען המגילת אסתר שטעות לסבור שיועיל תנאי ביובל לרמב"ם, דהרי אם הוי כהתחייבות חדשה לא שייך טעם זה ביובל וכמבואר לעיל.

ועיין ברמב"ן מכות (ג.) שכתב שדעת הרמב"ם שתנאי מועיל ביובל, וחלק עליו משתי סיבות, וז"ל:

כתב הרב משה הספרדי ז"ל שה"ה שכל תנאים שהתנה באופן זה ביובל קיים. וצריך תלמוד, שהרי מקרא צווח לא תמכר לצמיתות שלא יעשה דבר שמכירתו תהיה לצמיתות וכו'. ועוד אני אומר שזה הכתוב אזהרה למוכר שלא ימכור לצמיתות, וכל היכא דלמוכר אזהרה רחמנא ליכא תקנתא בתנאים דלאו דבר שבממון הוא, וכיון דמוכר נמי הוא מוזהר ולא מצי מחיל דמי לריבית דאזהרה רחמנא ללווה ולא מצי לאתנויי ע"מ שלא יהיה בו ריבית.

ולנ"ל יש טעות, ואכן הרמב"ם לא סובר שתנאי מועיל ביובל.

ומצאתי ברמב"ן ב"ב (קכו:): שיטה חדשה בהסבר הדין דמועיל תנאי לשביעית, ויובן ע"פ זה מדוע בממון תנאו קיים, ויובן שיטתו מדוע לא מועיל תנאי ביובל.

איתא בגמ' ב"ב שם מחלוקת ר"מ ור"י:

האומר לאשה הרי את מקודשת לי ע"מ שאין לך עלי שאר כסות ועונה הרי זו מקודשת ותנאו בטל דברי ר"מ. ר"י אומר בדבר של ממון תנאו קיים.

מסביר הרמב"ן (סוד"ה הרי), וז"ל:

ורבי מאיר סבר ע"מ שאין לך עלי לאו כלום היא אלא"כ ימחול לו ולא כל כמיניה שלא יתחייב לו. ורבי יהודה סבר בידו לומר לו שלא יתחייב לו שהרי מוחל, ובדבר של ממון יכול הוא למחול **שלא אמרה התורה שיתחייב אלא ברצונו של זה אבל בדבר שאינו של ממון לא.**

מבואר מדבריו, שהסיבה שתנאי קיים בדבר שבממון הוא משום שבדבר של ממון התורה לא חייבתו אלא ברצונו של זה, ואם השני לא רוצה בחיובו ליכא חיוב תורה כלל (עיין קצות סימן רט סק"ט).

נמצא, **שלדברי הרמב"ן תנאי מועיל בשביעית לא משום דהוי חיוב חדש וכהסבר הרמב"ם, אלא משום שבדבר שבממון התורה לא חייבתו אלא ברצונו של זה שחייב לו, ואם השני לא רוצה בחוב זה ליכא חיוב כלל. איסור לא יגוש הוא משום שאתה פוגע בשני, ואם השני לא איכפת לו אז אין בעיה ליגוש.**

ולפי זה אתי שפיר הרמב"ן לשיטתו במס' מכות. דהטעם שמועיל תנאי בשביעית הוא שבדבר שתלוי בשני לא חייבתו תורה אלא ברצונו של השני, ולפי"ז הו"א שגם ביובל הוי זה דבר התלוי בשני להחזיר השדה מהלוקח למוכר ויועיל תנאי ע"מ שלא תצא ביובל. ועי"ז כותב הרמב"ן דאינו מועיל, דהתורה אמרה לא תמכר לצמיתות אז זה לא שלו ולא דבר שבממון. ועוד דהוי אזהרה גם למוכר וכו' דלאו דבר שבממון הוא וכו', וא"כ אין זה דבר התלוי ברצון השני דגם המוכר מוזהר ולא הוי דבר שבממון אלא עניין של תורה ולא מהני בזה תנאי.

ואמנם, גם לדעת הרמב"ם ששמיטה הוי דבר שבממון ומהני תנאי, אין לומר שמועיל תנאי ביובל וכמו שביארנו בשיטתו. והמגילת אסתר הציל את הרמב"ם בכותבו שטעות סופר ביד הרמב"ן.

לפי"ז יוצא שנחלקו הרמב"ם והרמב"ן בהא דתנאי מהני שביעית. דלרמב"ם הוי התחייבות חדשה והוי כמלוה בע"פ. ולרמב"ן תנאי מועיל בשביעית משום דהוי דבר התלוי באחר והתורה לא חייבתו אלא ברצונו של אחר, וא"כ ישאר זה מלוה בשטר.

תנאי בירושה

איתא במשנה ב"ב (קכו): "האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים, איש פלוני בני לא ירש עם אחיו, לא אמר כלום, שהתנה ע"מ שכתוב בתורה". ואומרת ע"ז הגמרא: "לימא מתניתין דלא כרבי יהודה, דאי כר"י האמר דבר שבממון תנאו קיים דתניא וכו', אפי' תימא ר"י התם ידעה וקא מחלה, הכא לא מחיל". ומפרש הרשב"ם: "התם קא מחלה שעמ"נ כן קבלה קידושין וכו', אבל הכא מי מחיל, מה הנאה יש לו לבן שימחול ואע"פ ששתק הבן אין זו מחילה דאינו רוצה להכעיס את אביו".

הרמב"ם (נחלות פ"ו ה"א) כותב:

אין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו ולא לעקור הירושה מן היורש אע"פ שזה ממון הוא לפי שנאמר בפרשת נחלות והיתה לבניי לחוקת משפט לומר שחוקה זו לא נשתנה ואין התנאי מועיל בה.

מדוע הוסיף הרמב"ם טעם חדש "חוקת משפט" בנוסף לטעם של הגמ'?

ונראה שסובר הרמב"ם דבלי "חוקת משפט" יכול האב לעקור הירושה מן היורש, דמה שייך מה דלא קא מחיל היורש הרי האב הוא בעל הבית על הירושה ובידו להורישה למי שרוצה, ולא דמי לשאר וכסות שכיון שקידשה חייב הוא לה, ולכן צריך פסוק דחוקת משפט לומר חוקה זו לא נשתנתה ואין התנאי מועיל בה ואין זה תלוי ביד המוריש לשנות הירושה דהוא לא הבעה"ב ע"ז, ולכן אין תנאי מועיל בה.

סתם הלוואה ל' יום

הגמ' במכות (ג): אומרת:

תנא המלווה את חברו סתם אינו רשאי לתובעו בפחות מל' יום אחד המלווה בשטר ואחד המלווה בע"פ וכו' דכתיב קרבה שנת השבע שנת השמיטה וכו' לומר לך יש שמיטה אחרת שהיא כזו.

כותב הרמב"ם (מלווה ולווה פ"ג ה"ה):

המלווה את חברו וקבע לו זמן לפורעו אע"פ שלא קנו מידו אינו יכול לתובעו עד סוף הזמן בין במלווה ע"פ בין מלווה בשטר וכו'. וסתם מלווה ל' יום וכו' ואם התנה שיתבע בכל זמן שירצה יש לו לתובעו ביומו **שתנאי ממון הוא**.

מדוע מוסיף הרמב"ם טעם ש"תנאי ממון הוא" דמשמע שמדין תנאי הוא, והרי כיון שהתנה א"כ אין זה כבר סתם הלוואה ואינה שייכת כלל לדין ל' יום?

מסביר הגר"י (מלווה ולווה פכ"ו ה"ב), דמבואר ברמב"ם דצריך לזה הלכתא דיכול להתנות תנאי שבממון, והיינו דבלי זה לא היה יכול להתנות על פחות מ-לי יום. וזה משום שדין לי יום בסתם הלוואה אין זה משום שבסתמא הלוואה לי יום, אלא שיסודו הוא דין תורה בכל ההלוואות שאינו יכול לתובעו תוך לי יום וכדברי הגמ' "יש שמיטה אחרת שהיא כזו" - לי יום, זה שמיטה של שלושים יום, ובמפרש בפחות מזה צריך להלכתא דתנאי שבממון קיים ולכן יכול לתובעו.

ודברים מפורשים מצאתי בריטב"א כאן: "ואיזו שמיטה שהיא כזו פירוש שדומה לזו קצת בלא יגוש שאינו יכול לתובעו פחות מ-לי יום". והיינו שהוא דין שמיטה קטנה של שלושים יום, והם הם דברי הגר"י.

לפי"ז יש לעיין, דהנה הגמ' (ג:) אמרה שהמלווה חבירו לעשר שנים אין שביעית משמטתו דהשתא מיהא לא קרינא ביה לא יגוש, וכ"פ השו"ע (פז, י). מה דין אדם המלווה באמצע אלול של שנה שביעית לחודש - מסתמא שהשביעית לא תשמט, והוי כמלווה לעשר שנים. ומה הדין אם באמצע אלול דשביעית ילווה אדם סתם הלוואה - האם השביעית תשמט?

הקצות (סימן סז סק"ד) מביא, שהב"ח כתב דמלווה סתם אף דסתם הלוואה לי יום ושמיטה בתוך לי אין זה כמלווה לעשר שנים ושביעית משמטתו דקרינן ביה לא יגוש.

ולכא' לפי הריטב"א והגר"י אם גם סתם הלוואה אינו יכול לתבוע דהוי כשמיטה קטנה והוי בלא יגוש בשמיטה קטנה כזאת, א"כ הוי כמלווה לעשר שנים דהשתא מיהא לא קרינא ביה לא יגוש והשמיטה לא תשמט.